

СТИЛЪТ НА ФУРНАДЖИЕВ

Елена Димитрова

Със своята първа стихосбирка Фурнаджиев като необуздан, но пленителен варварин дръзко и неудържимо навлезе в извисените предели на българската поезия. Там все още властвуваше изтънчената, но излиняла муза на символите, чийто трон беше вече разклатен от бунтовната песен на Смирненски, от земните пориви на Багряна. В нашето съзнание Фурнаджиев е неразлъчно свързан с Разцветников, защото техният талант избуя едновременно — след погрома на Септемврийското въстание. И двамата еднакво болезнено, но с различни гласове реагират на това събитие. Заедно с Ангел Каралийчев те дейно сътрудничат на основаното през 1924 г. от Г. Бакалов сп. „Нов път“ и по един и същ повод са принудени да го напуснат.¹ Но когато говорим за септемврийската литература, винаги трябва да имаме пред вид, че тя не създаде никаква школа с единна поетика. Въпреки общата тематика, която свързва Фурнаджиев, Разцветников, Каралийчев, Гео Милев, както отбелязва П. Зарев, „между тях съществуваха разлики в темперамент и стил“².

Фурнаджиев в рецензията си за „Жертвени кладии“ се възхищава от дълбочината на чувствата и от многоцветните, сочни образи на своя събрат. Той изобщо умее да види поетичната красота на творци, които по душевна нагласа и стил са негови антиподи. Особено проникновена и възторжена е характеристиката му на Лилиев, един от най-противоположните нему поети. Естетическите му критерии са много широки, те говорят за изтънчен вкус и безспорен талант на критик. Фурнаджиев има верни сетива за истинската поезия независимо от нейната насока. Винаги го ръководи един общозадължителен канон: „А изкуството, в което няма живот, няма сърце, няма пориви, няма борба, не е изкуство.“³

Започнал с подражателни стихове в „К'во-да-е“, Фурнаджиев се откроява като неповторима творческа индивидуалност на страниците на „Нов път“. Той смята, че датата на рождението му като поет е трагичната 1923 г. Септемврийското въстание по израза на поета става основна лирична тема на неговите стихотворения за дълго време.⁴

Твърде своеобразен е пътят на този поет. Фурнаджиев заблестя със своя ослепителна светлина в първите си стихосбирки, с тях той обогати с нов глас българската поезия. По-късните му прояви, макар с отделни високи постижения, не са така изключителни. Както той признава, най-силно е влечението му към гражданските теми. Само някакво страшно историческо сътресение може

¹ Вж. Георги Цанев. Среца с миналото. С., 1977, с. 131—154.

² Пантелей Зарев. Панорама на българската литература. Т. III. С., 1978, с. 70.

³ Никола Фурнаджиев. Съчинения в четири тома. Т. IV. С., 1973, с. 227.

⁴ Пак там, с. 267.

да разпали поетическата стихия на този творец. Излизайки от собствения си опит, Фурнаджиев твърди: „Като че ли преломните моменти са най-добрите условия за голяма поезия.“ Но веднага поетът добавя: „Но все пак това не трябва да се приема като догма.“⁵ Много явна е констатацията на Тончо Жечев: „Когато човек чете „Пролетен вятър“, „Дъга“, „По пътищата ти вървях“ и сега „Най-трудното“, вижда три образа на Никола Фурнаджиев и не е лесно да намери общото помежду им.“ Авторът сполучливо отбелязва, че „през 1924 г. той изригна като Везувий в нашата поезия“⁶. Действително този поет с първата си стихосбирка разтърси традиционните поетични форми, внесе необичайни, на пръв поглед парадоксални и огрубени образи, които скандализират изтънченния естетически вкус и бяха квалифицирани като психиатричен случай, като пълна словесна анархия.⁷

Стихосбирката „Пролетен вятър“ е някакво първично, изстъплено буйство на една душа колкото витална, толкова чувствителна и дълбока. „... има у него песни, които сякаш са писани при три хиляди градуса температура, ..., които със своята вулканичност смайват и ни убеждават, че идват направо от кипящите дълбини на един дух, възпален в себе си колективната сила, устрема и динамиката на националния ни темперамент.“⁸

Както по-късно изповядва, Фурнаджиев съзнателно огрубява образите, „оварварява“ своята поезия, за да се противопостави на безжизнената поетика на символизма. „От чертозите и рицарите, лебедите и царкините ние отидохме към кравите и свинете. То беше реакция, борба, до известна степен наплевателско отношение към тогавашната официална поезия.“⁹ Тези недопустими за каноните на изтънчената поезия образи, органически чужди на Разцветников, ни водят към творчеството на Есенин, който е измежду любимите поети на Фурнаджиев. В едно интервю той твърди, че никога не е бил привърженик на имажинизма, въпреки че е чел отделни стихотворения от руските имажинисти, най-много — от Есенин. „Ако предразположението ми към образа като изразно средство е едно от качествата на имажинизма, в такъв случай аз съм бил близо до него, без да зная това.“¹⁰

Явно Фурнаджиев не е имал намерение да бъде имажинист, но в причудливите, изненадващо прозаични асоциации на Есенин е виждал оригинален модел, те са допадали на неговата младежка дързост, на жаждата му към нещо ново, предизвикателно, напълно противоположно на извисения стил на символите.

Надареният руски поет-селянин, до болка сраснал със земята, с дивата красота на селския бит и природа, по време на своето увлечение по имажинизма създава един странен поетичен свят, населен с крави, свине, котки, коне, ведра. Изобщо селският бит е главният градивен материал на Есениновата образна система. Но неговите асоциации са много изненадващи и често предизвикват смущение:

Небо словно вымя,

Звезды как сосцы.

Пухнет божье имя

в животе овцы.

⁵ Никола Фурнаджиев. Съчинения в четири тома. Т. IV. С., 1973, с. 292.

⁶ Тончо Жечев. Никола Фурнаджиев. — Пламък, 1964, кн. 4, с. 76—77.

⁷ Людмил Стоянов. Никола Фурнаджиев. — Хиперион, 1925, с. 211.

⁸ Асен Мандиков. Поезията на Н. Фурнаджиев. — Златоорг, 1941, с. 415.

⁹ Иван Сарандев. Никола Фурнаджиев пред кабинета на младия литературен работник. — Литературна мисъл, 1972, кн. 2, с. 114.

¹⁰ Никола Фурнаджиев. Цит. изд. Т. IV, с. 291.

или:

Облаки лают,
Ревет златогубая высь...

Пою и взываю:
Господи, отелись!

Несъмнено е влиянието на Есенин върху някои огрубени образи в „Пролетен вятър“. Стихът „като крави в нощта, като крави от блясък окъпани/ идат облаци зли...“ напомня стиха на Есенин:

Над тучами как корова,
Хвост задрала заря.

Някои действително шокиращи асоциации у Фурнаджиев явно са дошли от крайностите на Есенин. „Като свиня нощта се черна тръшна“, „на слънцето запалената мутра“ положително са заети от имажинистката поезия на руския поет, от неговите стихове: „Не отрекусь принять тебя даже с солнцем,/похожим на свинью...“:

Славь, мой стих, кто ревет и бесится,
Кто хоронит тоску в плече,
Лошадиную морду месяца
Схватить за узду лучей.

У Есенин в имажинисткия период търсенето на причудливи, понякога абсурдни образи се превръща в самоцел. Неговата поезия изобилствува с маниерни асоциации:

Тучи — как озера,
Месяц — рыжий гусь.

или:

Тучи с ожереба
Ржут, как сто кобыл.

У Фурнаджиев тези есениновски образи са малобройни, не са враснали в поетичния му стил. Към 1923 г. Есенин почти преодолява увлечението си по имажинизма, започва да пише просто и непосредствено. Този последен и най-значителен дял от неговата поезия несъмнено е въздействувал над нашия поет, подхранвал е неговия стремеж към ясен, естествен израз. Въпреки че не е роден на село, Фурнаджиев като Есенин е влюбен в селския бит, с голямо вживяване се превъплъщава в образа на селско момче.¹¹ И той е буен и витален като своя руски събрат, но тази виталност не стига до болезнените крайности на Есенин: не се изражда в алкохолизъм и хулиганство. У него няма да срещнем такива трагични, саморазобличителни изповеди, както у Есенин:

И похабничал я и скандалил
для того, чтобы ярче гореть.
Бесконечные пьяные ночи
и в разгуле тоска не впервые!

¹¹ Вж. и П. Зарев. Панорама на българската литература. Т. III. С., 1978, с. 393.

Не е в природата на Фурнаджиев и дръзката изповед на Есенин:

Если не был бы я поэтом,
То, наверно, был мошенник и вор.

У Есенин парадоксално се сблъскват дълбока религиозност и хулиганско богохулство. У Фурнаджиев религиозната образност в „Пролетен вятър“ и „Дъга“ се среща твърде рядко. Потресен от кървавите дни, поетът е обзет от кошмарни видения — привижда му се кръв в запаленото кандило, а пред иконата — кървави кости. Обръщението към бога е вопъл на една изтерзана душа. Ожесточен от ужаса на времето, поетът моли за прошка:

О, душата на кръв е научена.
Боже господи светъл — прости!
(„Ужас“)

Той вижда божия ръка в природните явления:

а пък вече господ над земята
жерави и топъл вятър праща.
(„През пролет“)

Фурнаджиев ту смирено се моли:

О, господи, пази ни здрави още
и дай ни хляб, и дай ни родна къща.
(„Безжанци“)

ту отчаян от зверствата, стига до безверие и укор:

Омръзнаха ми твоите пусти думи,
омръзнал си ми много, дядо попе,

и мрат в селата, в студ и без закрила,
разлюбени чадата ти господни.
(„В кръчмата“)

Но младият Фурнаджиев е чужд както на мистиката, така на изстъпленото богохулство на Есенин. Той е много по-сдържан и без особени вътрешни драми в по-нататъшното си развитие стига до атеизъм.

Есенин е влюбен в старото руско село със сламените колиби, с ралото, с овесените ниви и с живописните църквички, със звъна на камбаните. В този идиличен декор, сред любимите домашни животни, упоен от вълшебните приказки край печката, поетът прекарва своето детство. Под напора на революцията този остарял, но скъп свят трябва да рухне. И заради това за Есенин-селянина тя е катастрофа. Родината като Спасителя е разпъната на кръст:

На кресте висят
Ее тело,
Голени дорог и холмов перебиты. . .

С искрена скръб поетът оплаква родината:

Гибни, край мой!
Гибни, Русь моя,
Начертательница

Това отношение на Есенин към революцията като гибел Фурнаджиев никога не е споделял.

Докато нашият поет смутен се пита нужна ли е в този суров свят добротата, то Есенин, потресен от кръвопролитията, призовава към мир и любов:

Не губить пришли мы в мире,
А любить и верить!

Есенин е трагично раздвоен. Неговата селска душа е в борба с разума, който вижда в това мъчително разместване на обществените пластове обновление. Той ту се чувства ненужен и самотен в съветската действителност, ту възторжено възпява Ленин и революцията („Русь Советская“, „Балада о двадцати шести“, „Стансы“). Но докрая чувствата му към съветската власт са противоречиви:

Я человек не новый!
Что скрывать?
Остался в прошлом я одной ногою,
Стремясь догнать стальную рать,
Скольжу и падаю другою.

(„Русь уходящая“)

Фурнаджиев не познава тази мъчителна драма. В идейните си позиции той е монолитен. Но и нашият поет е устроен противоречиво, и в неговата душа съжителствуват в невероятно единство тъгата и веселието. На Фурнаджиев много са допадали такива абсурдни съчетания:

И дремлет Русь в тоске своей веселой,
.....
Какая грусть в кипении веселом!
Есть тоска веселая в алости зари,
.....
Брожу по синим селам,
Такая благодать,
Отчаянный, веселый,
Но весь в тебя, я мать.

У младия Фурнаджиев това сливане на границите между жизнерадостното и трагичното произлиза от скръбта по жертвите и от възторга от техния героизъм. Още у Яворов, един от неговите първи и най-любими учители, странно се смесват радостта и скръбта:

Ти си в мене — ти, родино моя!
и аз те имам: радостта е скръб. . .

И в неговата сложна душа се сблъскват несъвместими противоположни чувства:

Зачто радость ще избира —
от скръб по тебе да умра.

Фурнаджиев няма лични трагедии. Неговото непосилно страдание, както у Ботев, е породено от съдбата на народа. Скръбта и възторгът имат гражданска основа. Въпреки крайностите на своя характер Фурнаджиев не е разпъван от трагичното вътрешно раздвоение на Яворов, не е мъчен от неговото саморазяждане. У Яворов тези абсурдни контрасти са израз на една много противоречива, болезнена нагласа. За разлика от Фурнаджиев Яворов е от тези прокълнати души, които носят в себе си някакъв пъкъл. Подобно на някои герои на Достоевски той чувства вътрешна необходимост да страда, да руши, „без свят желаното щастие“ го ослепява със своя блясък и го измъчва:

...И спял ща тебе похаби,
безсилен мене пеш уби.
О щастие — и аз!
.....
Вампир пред мене ще застанеш,
о щастие и горест —
о щастие и горест — и беда!

У него тези противоречиви чувства са главно субективни, произлизат от самата сложна, разпокъсана психика на поета. Фурнаджиев е покрусен от погрома, но и окрилен от героизма на жертвите и затова е обзет от толкова противоречиви чувства:

Вятърът иде и страшно е, майко, и весело,
пей и умира просторното равно поле!

(„Конници“)

Колко величествен е стихът:

Там изгоряха селата и пеят бесилките...

В много силна метафора Фурнаджиев претворява Ботевата готовност за саможертва. За великия поет от Възраждането „смъртта е мила усмивка“. У Фурнаджиев воплите по живота и радостта от жертвата се сливат в разтърсващо съчетание:

Моя тъмна съдба, моя сватба и весела смърт!

Това ботевско начало откриваме и в оригиналните метафори:

Сякаш че плаче и пее, и иде смъртта;
.....
и в вятъра и в пламналото слънце
гори любов, гори и пей смъртта.
.....
..... над долината свети месеца,
като око на вълк — окото на гибел кървава и весела.
.....
и веселата знойна моя смърт.

Анализирайки тези несъвместими, нереални съчетания в „Конници“, Радосвет Коларов с основание заключава: „Този троен конструиращ принцип — персонифициране на неживото + несъвместимост на характеристиката с обекта + несъвместимост на атрибутите вътре в характеристиката обуславя забележителната експресия на словосъчетанията. В нея има нещо потресаващо, болезнено-очароващо.“¹²

¹² Радосвет Коларов. Баладичното в стихотворението на Никола Фурнаджиев „Конници“. — Литературна мисъл, 1971, кн. 1, с. 41.

Същия изключителен емоционален ефект съдържат невероятните анти-тези в „Сватба“:

И дълбоко звънят равнините, и пеят клисурите —
буйни сватби гърмят над злочестата черна земя.

Дълбоко, дълбоко бий тъмната радост в земята запалена.

Изобщо в „Пролетен вятър“ и „Дъга“ тези алогични, но много силни съчетания заемат значително място. Те са извънредно интересна и характерна особеност на поетичния стил на младия Фурнаджиев.

У Фурнаджиев не звучат интонациите на народната песен, няма образи от народната митология, както у Разцветников. Но в това мъгъщо одухотворяване на природните стихии се чувствава езическо съветоотношение, буйството на едно въображение, витално и необуздало. Единството от противоположни настроения у Фурнаджиев взема титанични размери, особено в „Сватба“. Този цикъл по своя трагизъм и поетична сила се изравнява с поезията на Ботев. Обричането на революцията за Фурнаджиев е весела и същевременно страшна, зловеща сватба. Народните сватбени обичаи са претворени във внушителни алегории, които не се свеждат конкретно до братоубийствените борби през 1923 г., а до човешкия бунт изобщо. Тази асоциация на поета Тончо Жечев извежда от възгласа на Кочо Чистеменски при обявяването на Априлското въстание: „Сватбата започва!“¹³ Фурнаджиев влага в нея изключителна фантазия и драматизъм. Резките контрасти в чувствата и в пейзажа са може би единствени в българската поезия. И поетът, и природата са настръхнали от ужас и в същото време ликоват. „Сватба“ е най-оригиналната психологическа характеристика на вярващия в революцията и отдаден на нея борец. Неговите противоречиви изживявания са уловени с дълбоко проникновение. Както у Ботев, смъртта е страшна, но и весела. Сватбата става символ на едно кърваво, но и радостно обручение с борбата и със смъртта. Ужас, ентусиазъм и вяра се сливат в драматично единство. Скръбта по живота на доброволно обречения звучи в тревожния възглас: „Моя тъмна съдба!“ Той е омагьосан от своя жребий, който неудържимо го привлича: „Тъмните бездни ме викат.“ Фантастика и реалност са съчетани с разтърсваща сила. Сякаш изтръпнали стоим пред сцени от Страшния съд. Типичните елементи на старинна българска сватба взимат митични форми — тъпаните гърмят на небето, те са огнени, гърми земята и мъртвите предци чувствуват радост от този зловещ пир, благославят странния жених. Цялата природа, както у Ботев, активно участва в човешките борби. Но у Фурнаджиев и природните явления са неестествени, претворени през неговото странно въображение, което излъчва своеобразен поетичен чар: „лъщят черни весели камъни“, „свети червеното слънце в нощта“, „вятърът весел и черен плушчи“, „пеят червени и бесни петли“. Поетът алогично свързва несъвместими природни картини, с което създава нажежена до краен предел емоционалност. Едновременно слънцето свети в нощта, тегнат огромни мъгли. Земята ту е грейнала и зарадвана, ту дълбоко стене. Тончо Жечев сполучливо нарича септемврийската поезия на Фурнаджиев „български апокалипсис“. Това определение особено важи за последната част на „Сватба“, където природата е в бясно движение, ослепително величествена и зловеща, изпълнена с ужас:

Ще шибне червеното слънце земята запалена,

Ще хукнат дървета, ще викне широкият път:

„на сватба, на сватба!“ — а мътни, и страшни и алени
във черни корита реките край нас ще текат.

Небето гори и земята е в кърви окъпана,
и буйни потоци в полетата тъмни ехтат.

¹³ Цит. ст., с. 83.

„Сватба“ най-внушително синтезира характерните стилни особености на младежката поезия на Фурнаджиев.

В „Пролетен вятър“ и „Дъга“ той възприема света в движение, в звуци. Природата е озарена от алени отблясъци на пожари, изгаря от тропически зной. Пейзажът е ту мъчителен, кошмарен, ту ведър и радостен. Понякога, опиянен от артистично безумие, поетът привежда в бясно движение заобикалящите го неща, стига до абсурдно одухотворяване, което обаче излъчва покоряваща поетична сила:

А танкуват запалени къщите
от безспирния бяг на земята,

Падат, стават и хора, и улици,
и дървета, и гробища черни.

(„Пролетен вятър“)

Цялата природа е обезумяла, задъхана, пламнала. И у Ботев, и у Яворов тя е жива, раздвигана, заредена с катастрофални взривове. У Яворов природата понякога се превръща в страшилище за човека, носи му непоправими бедствия. Но тя не приема причудливи, фантастични свойства и багри, както у Фурнаджиев. За него пейзажът е сякаш алегория на собственото му кошмарно сътресение и на неговата неудържима виталност. И природата е контрастна като душата му, често пъти едновременно съчетава най-противоположни състояния. Но никога не е лирична, унесена, както в някои стихотворения на Яворов, нито враждебна на човека, както в „Градушка“. В последната част на „Сватба“ това необуздано сватбарско буйство на природата непосредствено се редува със страшна картина — знамение на гибел:

Ще шибне червеното слънце земята запалена,
ще хукнат дървета, ще викне широкият път:
„на сватба, на сватба!“ — а мътни и страшни, и алени
във черни корита реките край нас ще текат.

В стила на Фурнаджиев се забелязват характерни черти на модернизма — в това своенравно, често абсурдно претворяване на света, или както сполучливо го нарича Милена Цанева — странно деформиране.¹⁴ В духа на експресионизма той съвсем произволно, нерешително обогатява природата. В неговата младежка поезия ще срещнем „жълта кръв“, „звезди зелени“, „червени звезди“, „тъмните звезди“, „зеленото небе“. Той парадоксално обогатява нематериални явления — „черна тишина“, „зелен и влажен вятър“, „зелени дяволи“. Но Фурнаджиев не стига до крайностите на модернизма. Той никога не обезобразява заобикалящия го свят, никога не възпява извратените изживявания на декадентите. В „Пролетен вятър“ и в „Дъга“ пейзажът е оцветен в три основни цвята — черно, червено и сиво, които съответствуват на траурното настроение на поета, на скръбта за проляната кръв. При едно по-внимателно разнищване на стила на младия Фурнаджиев изненадани ще открием, че в него се претопяват яворовски, лилиевски елементи, типични за символизма абстрактни асоциации, както и черти на стария селски бит. Големият талант е съумял да ги покори на своята ярка индивидуалност, да ги превърне в една оригинална фурнаджиевска сплав. Яворов му е сроден със своята противоречива натура, с афектните състояния на радост и скръб. И той на места по яворовски из-

¹⁴ Милена Цанева. Никола Фурнаджиев и Септември 1923. — Литературна мисъл, 1973, кн. 4, с. 31.

разява своето отчаяние: „Аз съм сам, аз вървя, тъна тъмен и спя в пропастта“, „в този час аз, убит, ослепял, ще те питам — къде?“, „уморен от нощта, ослепял и убит“, „аз бягам, но след моите бързи стъпки/се ронят бездни, пълни с тъмнини“, „Градът ме носи в своя ход неспирен,/и мен ме няма, спял и глух вървя“, „И когато станах беше синя/непробудна, безприютна нощ“. С характерни за Яворов думи Фурнаджиев е предал зловещото величие на природните стихии в „Балкан“:

. . . и разтворени,
тъмни бездни хлестят. . .

Но кошмарите на Фурнаджиев са породени от външни обстоятелства, от кървавите септемврийски събития. Макар и философ по специалност, Фурнаджиев няма склонност към мъчителните философски търсения на Яворов, не го измъчват мистериите на битието. Той не боледува от нелечимите душевни рани на своя учител. Фурнаджиев никога не прекрачи този страшен предел, зад който изчезва всяка надежда, всяка цел губи своя смисъл, не позна ужаса на Яворовия скептицизъм. Той беше по-щастливо устроен и от своя брат Разцветников.

Макар и напълно противоположен на Лилиев, Фурнаджиев неслучайно пише с такава любов и разбиране за този поет. Те имат и някои много сродни духовни сетива. И Фурнаджиев като Лилиев възприема света в звуци. „Звъня“ и „звуча“ са най-любимите глаголи на Лилиев. Понякога той ги употребява в твърде необичайни метафори: „всечечното слънце звъни“, „чуи, звънят страните южни“, „сред родните поля звъни/утехата на дни честити“, „и моята любов звучи и като звук ще ме отмине“, „На Тракия сред звучните нивя“, „Като любовна ласка да звъни“, „о, чуи, душата ми звъни“. Това присъщо на композиторите озвучаване на природата, на душевните състояния е много характерно и за младия Фурнаджиев. И неговият поетичен слух долавя мелодии от нямата природа: „чудно пеят пръстта, нивята, зърното кълни“, „и дълбоко звънят равнините и пеят клисурите“, „звездите пеят и горят“, „и пръстта звъни“, „вървя, пръстта над мен звучи“, „там пей синчецът, пей самата нива“, „пеят дъбравите“, „като свирки пишат в мен усойно и волно клисурите“, „пей смъртта“, „и ще слушам как пеят зелените полски листа“. В ранната си поезия и Фурнаджиев, както Лилиев, озвучава абстрактни понятия: „слушах времето в мен да звъни“, и той проявява склонност към отвлечени асоциации, които изобщо са присъщи на символистичната поезика. Лилиев обича да сравнява природни явления с душевни състояния — „като утеха сетна проблясват небесата“, „като печал тъмнеят бреговете“, „О, блясък на звездите отразен като любов,/ като надежден зов“, „край мене слънцето ще мине като загубена мечта“ и пр. Фурнаджиев също обича да сравнява несравними неща, да търси необичайни, много отвлечени асоциации:

Като надежда, от лъчи огрян,
над долините и полята чисти
се мерзелее снежният Балкан.

Небе като копнеж, сияещ и дълбок.

Но у него тези странни сравнения понякога са следствие от тежкия душевен потрес, водят мисълта му към кошмарните спомени за убийства и кръв. С почуда четем стиховете: „кладенеца скърца като съвест“, „ракията е бяла като гибел“, „Марица свети като смърт“, „и над всичко — спокоен и тих като смърт/

сводът светеше чист и дълбок“. В някои от тези сравнения се чувствава жизненият темперамент на поета:

Море от бодра радост ще люлей
тогава всеки друм и всяко село.

У Лилнев никога няма да срещнем такива абстрактни и в същото време еротични асоциации:

А близко зад тополите,
като разпален грях,
луната грей разголена
в море от златен прах.

Отвлечено и в същото време много борчески звучи сравнението:

Като бесен възторг, като бунт стене днеска дъжда.

Тези необичайни асоциации съдържат типични фурнаджиевски парадокси. Въпреки категоричното отричане на символизма посочените примери доказват, че все пак поетът не е останал незасегнат от неговото въздействие, макар и претворено през индивидуалния му темперамент. Но той явно се стреми към приземяване на своя поетичен свят. В рецензията си за „Хиперион“ Фурнаджиев много ясно е изразил естетическия си идеал: „Очите ни търсят конкретното, яркото, ръцете ни искат да пипат, краката ни търсят да стъпят на земята.“¹⁵

Ако в „Пролетен вятър“ поетът често нарушава това изискване и постига много ярки, раздвоени образи, без конкретно съдържание, като тези препускащи кървави конници, странната зловеща сватба, то в по-късните му творби, особено в стихосбирките след Девети септември, той стига до такава конкретност и простота, че на места стихът се изсушава, губи своята емоционалност и поетичност. В първите стихосбирки конкретният повод е толкова обобщен, че се откъсва от определените исторически рамки, превръща се във вечен общочовешки проблем за народното страдание и за порива към свобода. Както отбелязва Здравко Петров, „силата на Фурнаджиев като поет е, че той направи не толкова класов, а национален анализ на настъпилите кървави събития в България“¹⁶.

Според мене в „Сватба“, „Конници“, „Гибел“, „Бежанци“ родното и общочовешкото се сливат. И затова тези стихотворения не са застрашени от времето, няма никога да се превърнат в анахронизъм. Те могат да бъдат ценен дял в една антология на световната поезия.

Но странно е развитието на поета. Сякаш бликащият, ярко индивидуален талант е органически свързан с неговата младост. Цикълът „Септември — 1923“ от стихосбирката „Най-трудното“ е просто деградиране на тази тема в сравнение с младежката септемврийска поезия. Тук събитието е грубо конкретизирано, пряко отразено. Този цикъл е една суха хроника, написана в мерена реч.

„Пролетен вятър“ с това оригинално смесение на противоположни стилни пластове, в което личат следи от имажинизма, модернизма, метафизиката и грубия реализъм, с парадоксалното съжителство на необузdana виталност и отчаян трагизъм, с бясната динамика на природата е нещо ново, неповторимо

¹⁵ Никола Фурнаджиев. Съчинения. Т. IV, с. 22.

¹⁶ Здравко Петров. Никола Фурнаджиев. — Литературна мисъл, 1965, кн. 3, с. 13.

в нашата поезия. Атмосферата на епохата е запечатана в тези стихове с неотразима сила. В „Дъга“ чувствата са уталожени, поетът се е съвзел от сътресението, то отзвучава в един мъчителен спомен. Но понякога отново изригва вулканичната скръб за черната орис на народа.

Пролетта, чистият поглед на любимата изпълват поета с тиха радост. Пейзажът е ведър, пак раздвижен, но движението е по-плавно. Чувствата не са така афектирани, но са много дълбоки и искрени. Фурнаджиев не е разпъван от пълните съмнения на Разцветников.

Родната земя като любима жена вдъхновява поета. Той е до болка свързан с нея. Тя изживява неговите контрастни настроения — ту е злочеста, обзета от черна скръб, ту е пияна от пролетно буйство, песча, в лудо движение, ту е знойна жена-прелъстителка, притисната в еротична прегръдка с животворния дъжд. И Фурнаджиев като Блок я отъждествява със скъпа съпруга.

„О, Русь моя! Жена моя!“, „Русь моя, жизнь моя“ — пламенно се обръща към родината руският поет. Същата искреност долавяме и във възклицанията на Фурнаджиев:

Моя едра жена, моя топла и родна земя.
моя родна майко, кървава земя.

У него отношението към земята рядко е синовно. Най-често поетът я чувства като жива плът, която го влече. Тя се слива с образа на любимата жена — символ на плодородието и живота:

Устата ти целувам в листите,
във тия пролетни трев,
и всеки ручей носи чистата
душа на твоите очи.

„Всеки обича родината си. . . Но у него тая любов беше безмерна, огромна — пише жена му. — Родината той физически усещаше, жива бе тя за него, сякаш имаше плът и кръв. И когато беше далеч от нея, дълбоко страдаше, както се страда за любим и скъп човек, когото копнееш да видиш, да бъдеш близо до него.“¹⁷

В един образ се сливат народът и Балканът, който е не само величествен и героичен, както у Ботев и Пенчо Славейков, но и страдалчески, шибан от зли ветрове, блъскан от светкавици и бури. В това толкова раздвижено, изразително озвучено описание има нещо апокалиптично, навяващо трепет и ужас:

Скърцат тъмни скали, скърцат мрачни и зли лесове,
и на черните кладенци скърцат зловещо синджирите;
гневна буря шуми и балканът огромен расте
в небесата, разбутал небесните облачни вирове.

Той расте и шуми, ветровете по него плющат
като бичове зли по снагата му яка и каменна. . .

И на този титаничен образ поетът вдъхва своите противоречиви състояния на радост и ужас:

Тая нощ той ще пей, тая нощ той гигантски люлей
нашта черна земя, наште черни души, и, разтворени,
тъмни бездни хлестят, всеки камък под бурята грей. . .

¹⁷ Асен Разцветников, Ангел Каралийчев, Никола Фурнаджиев в спомените на съвременниците си. С., 1976, с. 608.

Балканът олицетворява жестоката съдба на народа, неговата несломима устойчивост. Втората част на стихотворението е възторжена изповед на поета, осъзнал своята неразривна връзка с родния Балкан, почувствувал се волен и силен като него. Това стихотворение, както и „Сватба“, е един от върховете в българската поезия. В „Дъга“ се чувства постепенното съвземане от тежката душевна криза. Това лъчезарно дете, което бодро крачи из полето, е поетично олицетворение на надеждата, че родната земя я чака благодат. То е и символ на вечния кръговрат в живота, на безсмъртието.

Този толкова витален човек, в чийто поетичен свят ще срещнем и еротични асоциации, е извънредно сдържан и целомъдрен в любовните си стихове. И него като Яворов и Дебелянов не го привлича порочната жена-прелъстителка. Любимата го пленява със своята невинност. Чистотата на нейния поглед е балсамът за душевните му рани, тя го спасява от изживяното потресение:

Днес твоят поглед ме намира,
загледан в него, чист и млад,
вървя по-леко и разбирам
това, което бе назад.

Цикълът „Дъга“ е дълбоко изживяна изповед на поета, една вълнуваща духовна автобиография, която съдържа нечовешко страдание и просветление. Фурнаджиев умее чрез злоеци природни явления да внуши силата на своя ужас:

Ветровете всеха студени,
черни жаби викаха край мен,
дните бяха сиви и сломени,
сводът нисък, мръсен и зелен.

Когато заговори за погледа на любимата, тогава и пейзажът се преобразява, става спокоен и ефирен:

Твоя поглед беше спрял на мене,
твоя поглед беше тази светлина.
Тя гореше в нивите зелени,
в белите и нежни дървеса.

В тази на места драстична поезия, в която влизат и груби думи от ежедневния език, когато поетът мисли за любимата, неочаквано се появяват „чист“, „нежен“ и „нежност“:

. . . Гореше
в топла нежност малката ръка.

В душата пак тиха тревога трепти,
кръвта ми пак нежност бунтува
и греят в мен твоите чисти очи,
с които вървя и сънувам.

Фурнаджиев не изживява мъчителното раздвоение на Яворов, драматичната борба между духовното и плътското в любовта. И той е погнусен от изпепеляващата страст на уличната жена, но не стига до такива пълкени вътрешни конфликти, до резки, противоположни преходи в чувствата. Цикълът „На тебе само“ от стихосбирката „Най-трудното“ съдържа вълнуваща интимна лирика

Поетът не идеализира и не опростява сложните чувства, които в дългия съвместен живот минават ту в нежност, ту в отчуждение, ту в дълбока преданост. Фурнаджиев е пределно лаконичен, стига до класическа простота на изразните средства.

В стила на стихосбирката „Дъга“ се долавя и буйното, необуздано въображение от „Пролетен вятър“, и спокойната простота на късната поезия. На места рисункът е до съвършенство чист и лаконичен, както в „Слънце над планините“:

Няма шум, няма къщи и улици,
само ясно, безкрайно поле,
аз вървя, месец млад караули
и снегът чист и светъл расте.

(„Нощ“)

Със същата класическа простота ни завладява и описанието на Тракия:

Под чист и златен месец виждам Тракия...
В бездънните полета сняг вали,
снегът блести и бавно идат в мрака
из друмищата тежките коли.

(„Тракия“)

В духа на „Пролетен вятър“ и в „Дъга“ ще срещнем абсурдни, но интересни метафори — „Вървиме — пред нас е зелено поле, / дървета и весели къщи“, „Бий пламъци червени / в могъщата земя / небето, наводнено / от смях и светлина“, „и ти, зелен и влажен вятър“, „и нощем вятъра със гневен възторг ме бие“. И в тази стихосбирка поетът изпада в контрастни настроения — буйна веселост и отчаяна скръб. Понякога отново се разтварят раните, горят с непоносима болка, но кошмарните видения са изчезнали. Пейзажът на места отново става страшен, зловещ, скръбта стига до яворовска безнадеждност:

Пак светкавица грей във нощта, вят вихри над нивите.
Аз съм сам, аз вървя, тъна тъмен и спял в пропастта,
дето мътни води на вълни моите рани заливат.

(„Родина“)

В „Дъга“ прави впечатление склонността на Фурнаджиев към естествен, опростен стил, към по-сдържана емоционалност. В тази стихосбирка никъде няма да срещнем дръзките, огрубени есениновски образи.

В следващите поетични изяви на поета лудешкият младежки порив угасва, изчезва дишащият огън и мълният пейзаж. Фурнаджиев е един от най-оригиналните майстори-пейзажисти в българската поезия. В „Дъга“ и „Пролетен вятър“, както вече казах, природата е озвучена, ту зловеща, ту ликуваща, раздвижена, пламтяща, на места нереална, пресътворена и странно обогрена в духа на експресионистичната живопис. Пейзажът е свързан с настроението на поета, той е необикновено изразителен емоционален усилвател. В стихотворението „В нивята“ от природната картина все вледняваща мъка. Тя ни внушава душевния потрес на поета:

Сега проблясват над Марица
студени утринни звезди
и безутешна, сива птица
пищи над мъртвите води.

Не можем да отменим равнодушно нито един пейзаж в ранната поезия на Фурнаджиев. Той винаги изпълнява много изразителна психологическа функция. Този поет е еднакво могъщ художник и на развилелите се космически стихии, и на родния селски пейзаж. В контрастните картини от природата е вложен сложният темперамент на поета.

В следващите стихосбирки пейзажът е много укротен и реалистичен. В него се очертават и багери, скели, камиони, миньорски град. Обикновено пейзажът в късната поезия на Фурнаджиев съществува като самостоятелна картина от природата, изписана лаконично и емоционално:

Снегът ненадейно заръси.
Притихна полето край мен.
Отива си тъжен, навъсен
и днес носемврийският ден.

(„Пред зимата“)

Това е един ярък и класически прост рисунък. Сега като че ли Фурнаджиев най-много обича късната есен и зимата, посърналата, меланхолична природа. Но понякога пейзажът е сух, вмесен в монотонни стихове. В стремежа си да избягва образното мислене понякога поетът съвсем пряко, без чувство отразява своите впечатления:

Под сивия къмък шуртеше чешмичка.
Поседнах до нея на тучна поляна.
В гората наоколо хвъркаха птички,
трептяха листата, шумеше Балкана.

(„Среца“)

Не са особено сполучливи морските и рибарските стихове на Фурнаджиев. И в тях конкретните възприятия не са претворени художествено. Независимо от тези несполуки и в късната му пейзажна лирика има истински шедьоври. В тях виждаме един творец, коренно различен от дръзкия, огнен младеж, с причудливо и буйно въображение. Този прелом не само в пейзажния стил, но и в цялостния творчески облик на поета се набелязва още в „Дъга“. До края на живота си обаче Фурнаджиев остава последователен на гражданските теми от младостта, съдбовно свързан с родната земя.

Той е безпомощен, объркан и разтревожен от кървавия дъх на приближаващата война, отчаян от своето бездействие. Стихотворенията „Дни“ и „Зима“ отразяват трагичното душевно състояние на честно мислещите интелегенти през тази страшна епоха. Особено внимание заслужава стихотворението „Тъмнини“. То е сякаш вопъл за съдбата на родината, застрашена от войната. Това е най-драматичната творба на Фурнаджиев след „Пролетен вятър“ и „Дъга“. И тук, както в младежката си поезия, той възлага на пейзажа много важна психологическа функция. Злокобната, настръхнала природа изразява отчаянието на поета. Чрез нея, а не чрез преки изповеди той е успял да внуши своята тревога и безизходност. Тя е напрегната, страшна. Авторът е пределно пестелив. Тревожният въпрос в началото, безпросветният мрак веднага ни подсказват мъчителното състояние на поета:

О, защо в тази нощ никой мир не намира?
Обсадени от мрак сяпа светят стъклата
и гнети неспокойният въздух, миниран
със предчувствия грозни, с ека на войната.

Изобщо през този твърде безплоден период за Фурнаджиев — края на 30-те години, той написа няколко стихотворения, които са измежду най-високите му постижения след първите две стихосбирки. Те разкриват един нов творец, уравновесен, овладяващ и в същото време дълбоко емоционален, свръхчувствителен към съдбата на човека. Когато описва своето заминаване от Берлин в разгара на войната, той остава равнодушен към оглушителните войнствени кръсъди, към светкавичните победи на Третия райх, а долавя тревогата, отчаянието на обикновените хора. И той като Вапцаров се вълнува от „простата човешка драма“. Стихотворението „На тръгване“ е един от шедьоврите в нашата поезия. Фурнаджиев само с няколко шрихи е нахвърлил много вълнуваща картина на затъмнения Берлин, наелектризиран от смъртна тревога:

Високо само тъмното небе
проблясва по-студено от стомана
и в свода му със всеки миг расте
върху града невидима закана.

Само в четири стиха поетът е съумял да предаде една неизразима човешка трагедия:

Останаха по мрачния перон
момичета, които тихо плачат,
войници — сив и вкаменял кордон —
и мълчаливи майки, скрити в здрача.

Тук виждаме същата простота, която постигна Вапцаров. Авторът не търси нито стилни, нито интонационни ефекти. Но в силните паузи, в леко раздвижената интонация се чувства сподавена мъка. Той е подбрал много ярки детайли — момичетата тихо плачат, войниците са вкаменял кордон, а майките са мълчаливи — те героично овладяват тревогата си пред своите обречени синове. Както у Йовков, в тези стихове няма войнствени екзалтации, героични пози. Фурнаджиев е почувствувал съдържаната, но дълбока скръб на всички действащи лица в тази трагична сцена.

В първата стихосбирка след Девети септември — „Велики дни“, с неприятна изненада откриваме едно неочаквано преобразование на поета. Сякаш съвсем друг човек е писал тези сухи, монотонни стихове, с банален публицистичен език, с прозаичен синтаксис. Удивляват ни безконфликтността, неприсъщата на Фурнаджиев политическа наивност, опростеният поглед и плитката идеализация. Сам поетът по-късно ще заяви: „След Девети септември поради туй, че криво разбрах задачите си като поет, написах твърде лоши, посредствени стихотворения.“¹⁸ А в друго интервю заявява: „Що се отнася до „Велики дни“, аз вече съм говорил и писал за това. Ние всички тогава пишехме ужасно лошо. Вината е наша.“¹⁹ Поетът е строг съдник на своето творчество. Той не е доволен и от следващата стихосбирка — „По пътищата ти вървах“. „Трябва да кажа, че тези стихотворения ги написах с много голям труд, с твърде големи усилия поради това, че трябваше да пречуля някои лоши навици, които имах преди това. . . Мене ми се струва, че не само аз, но и редица други осъзнаха това, че да се преодолее схематизмът, догматизмът, трябва да се тръгне назад, трябва да се тръгне по пътя на поетичността; да се търсят образите на нашата поезия от миналото. Аз не смятам, че окончателно съм преодолял тия недъзи, които по-рано

¹⁸ Иван Сарандев. Никола Фурнаджиев пред кабинета на младия литературен работник. — Литературна мисъл, 1972, кн. 2, с. 110.

¹⁹ Никола Фурнаджиев. Съчинения. Т. IV, с. 294.

имах, но в някои стихотворения смятам, че съм успял.²⁰ Действително във всичките стихосбирки на Фурнаджиев след Девети септември се натъкваме на места на суха декларативност, на дидактични стихотворения, идеализиране на действителността. Интонацията понякога е еднообразна, звучи прозаично. В „Слънце над планините“ например наред с непостижимо семплите и вълнуващи творби „Русия“, „Ленинград“, „Птици в снега“ ще срещнем и такива стихотворения, които напомнят публицистика, написана в мерена реч:

Вечеряха, свели над хляба чела,
говореха бавно и късо
за сметки, за случки, за своите села,
че утре дъждът ще ги ръси.

И хората лягаха рано да спят.
Под тях бе дъската корава.
Бе хубав и сладък на топло сънят,
но трябваше рано да стават.

(„На строежа“)

Трагичните сблъсъци, предизвикани от революционните промени, недостигите, които разтърсиха душата на Пеню Пенев, останаха незабелязани от Фурнаджиев. Той сякаш е заслепен от радостта, че най-сетне неговите младежки идеали се осъществяват. Фурнаджиев е непоклатим в своята вяра в комунизма. Деликатно, без ругателства и надут патос, без досадна тенденциозност той излага своите убеждения. Фурнаджиев е чужд на разяждащите съмнения на Разцветников, но е безпощаден към себе си. Неговите строги равностметки към родината и любимата са честни и искрени. Колко непринудено и лаконично той е разкрил своята нравствена същност в строфата:

Греших. Безброй вини пред тебе трупам
и знам, че моя срок не е голям,
ала додето част от тях изкупя,
пак много нежност мога да ти дам.

В този малък поетичен терен е побрана цялата лична драма на поета. Мъчат го и съмнения, дали достойно е изпълнил своя дълг на творец.

По-вгълбен и по-мисловен е Фурнаджиев в последната си стихосбирка „Най-трудното“. Особено внимание заслужава цикълът „Бдения“. Това е една дълбоко съкровена изповед за творческите мъки, жестоки самообвинения в неискреност.

Пак тези бдения всенощни.
Зачеркнатият стих е тук.

Подир съмненията трудни
лежи бездушен, не звучи.
В съзнанието като в рудник
слезни с разтворени очи!

До себе си, до съвестта си,
до своята света светих,
до честото й несъгласие
и с теб, и с мудния ти стих.

²⁰ Иван Сарандев. Цит. анкета, с. 110.

Фурнаджиев несъмнено с болка е отчитал безконфликтността на своята поезия, изживявал е мъчително недоволство от себе си. Той открива, че силата на вярата му го е заслепявала:

Как се случи, че даже стиха си заложих,
мисълта си, очите си и ослепях.

Моя вяра, тогава ти тъй се наложи,
че назад ли погледна, обхваща ме страх.

В тези часове на „размисли сурови“ поетът разбира, че трябва да се визира и в себе си, и около себе си, за да може истински да твори. Самокритичните размисли, благородното недоволство от собственото дело са една от главните теми в последната стихосбирка на Фурнаджиев. Тези самоанализи говорят за чувствителна съвест, за голяма самовзискателност, присъщи само на истинските личности. Строгите равносметки обаче не водят поета до скептицизъм, не помрачават неговата вяра.

Както вече казах, един от върховете на късната лирика на Фурнаджиев е цикълът „На тебе само“. Странни са преображенията на този поет. След полюсните настроения в ранната му поезия, които понякога стигат до изстъпления, в тази интимна лирика виждаме един творец мъдър, мисловен, вгълбен в драматични самоанализи, близък по своята съдържана емоционалност, по конкретния прост израз на мисълта до Веселин Ханчев и Атанас Далчев. Но не бихме могли да окачествим тези стихове като интелектуална поезия. Фурнаджиев няма склонност към философски размисли и поанти. Той споделя с читателя своите впечатления, без да търси в тях никакви философски асоциации или обобщения. Особено силно въздействуват някои пейзажи, в които поетът до свършенство умее да подбере най-значителните детайли, да ни зарази със своето настроение.

* * *

Колкото явни са усилията на Фурнаджиев в младежката му поезия да скъса с традиционния поетичен стил, да си изгради своя образна система, то по отношение структурата на стиха той не проявява никаква склонност към своеволия. Поетът винаги се придържа към класическата схема. „Разбира се, няма да започна да пиша в свободен стих, това не е като да смениш костюма си. Съвсем не отричам свободния стих, с удоволствие чета хубави неща в свободен стих, но той е за ония, които така мислят, които така са устроени творчески“ — заявява Фурнаджиев в едно интервю през 1966 г.²¹ Този новатор в стила, който се доближава до модернистите и имагинистите, дори до изкуството на абсурда, към строежа на стиха, на строфите и римите е винаги консервативен. Фурнаджиев не се стреми към виртуозност, у него няма да срещнем нито една вътрешна рима, нито търсени звукови хармонии, както у Лилиев, нито начупен стих, както у Гео Милев.

Той никога не деформира стиха, никога не пренебрегва ритмичните стъпки и краесловните рими. Предпочита ямба, но използва всички ритмични стъпки. Най-известните му творби са написани в трисрични размери. Петстъпният дактил в „Конници“ звучи в ритъма на конски бяг. Въпреки пълната симетрия на отделните строфи интонацията е разнообразна. Тази повтаряща се четири пъти дума — „конници“, в първия стих все повече повишава интонацията и запечатва в съзнанието ни образа на препускащите конници. Внезапното обръщение към родината, свързването на две безглаголни изречения концентрира ми-

²¹ Никола Фурнаджиев. Цит. изд. Т. IV, с. 284.

сълта само върху подлозите, създава силен емоционален ефект:

Конници, конници, конници, кървави конници,
моя родино и пламнало родно небе...

И пак неочаквано мисълта секва, появяват се развълнувани въпроси, изпълнени с отчаяние и смут:

де е народа и де е земята бунтовница,
де сме, о мое печално и равно поле!

В следващите строфи мелодията е съвсем друга. Повествователната интонация никак не е равна, отразява голямото вълнение на поета. Тази строфа представлява сложно изречение, съставено от самостоятелни синтактични части, свързани помежду си със запетай, които повишават интонационната вълна. Натрупването на много глаголи, експресивното повторение на съюза „и“ в последния стих създава силно напрежение, задъхана мелодия:

конници идат и плаче земята, родилката,
скаш че плаче и пее, и иде смъртта.

Съвсем различна е синтактичната структура на следващата строфа, където се явяват обособени части, както и по две определения към едно съществително. Тези синтактични похвати предизвикват друга интонация, също много възпъ-
ваща:

Тъмното копие, литнало там във просторите,
свети под слънцето днеска оплискано в кръв,
греят на свода огромни, червени прозорците,
сякаш очите на божия, алена стръв.

В „Сватба“ отделните части са написани в различен ритъм — анапест, дактил, амфибрахий. Така се получава контрастна интонация. А в цикъла „Дъга“ се редуват ямб, анапест, хорей, дактил.

В трисричните размери обикновено много рядко се нарушават схемните ударения. Те са по-сковани от двусричните. Това редуване на ударенията през две срички, както отбелязва Холшевников, създава по-голяма плавност на ритма.²² Според Жирмунски трисложните размери преобладават в романтичния напевен стил.²³ Но и Фурнаджиев като Лилиев не се придържа робски към метричната шампа. При него трисричните размери не звучат напевно. В „Сватба“ на много места поетът нарушава анапеста със свръхсхемни ударения. Получава се рядко срещаната стъпка амфимахър (— — —), която придава ударност на интонацията особено където се явяват повече такива стъпки.

Ах, гърмете, земи, мои тъмни и огнени тъпани,
моя тъмна съдба, моя сватба и весела смърт!

— — — — —
— — — — —

²² В. Е. Холшевников.

²³ В. Жирмунский, Вопросы теории литературы, Л., 1962, с. 31.

²³ В. Жирмунский. Вопросы теории литературы. Л., 1928, с. 121.

на едни и същи думи, натрупването на две определения към един глагол или съществително, чието свързване със запетая повишава интонацията, засилва емоционалната струя. Тези запетаи спират издишната вълна, предизвикват силни паузи, които забавят ритъма:

Бяха дни, бяха нощи немирни,	— — — / — — — / — — — / — — —
беше смут върху нашта земя.	— — — / — — — / — — —
В тия дни тежко, бърже се дишаше. . .	— — — / — — — / — — — / — — —
Сякаш мора бе спряла в душата ми,	— — — / — — — / — — — / — — —
сякаш тъмна, безумна любов,	— — — / — — — / — — —
по-голяма от мен, от земята ни. . .	— — — / — — — / — — — / — — —

Същата трагична емоционална окраска придава амфимахърът в „Родина“ и в „Балкан“. В някои стихове той просто измества анапеста. Получава се често съседство на ударени срички, което много релефно очертава отделните смислови части, още повече усилва емоционалното звучене на натрупаните еднакви синтактични единици:

Аз вървя, аз вървя — тежък път през гори и блата,
 мойта скръб ми тежи, тегнат черни и кървави спомени.
 Моя родна земя, моя скръб, моя страшна съдба. . .
 Аз съм сам, аз вървя, тъна тъмен и сляп в пропастта. . .

(„Родина“)

— — — / — — — / — — — / — — —
— — — / — — — / — — — / — — — / — — —
— — — / — — — / — — — / — — —
— — — / — — — / — — — / — — —

Скърцат тъмни скали, скърцат мрачни и зли лесове. . .
 Тая нощ той ще пей, тая нощ той гигантски люлей
 нашта черна земя, наште черни души и разтворени,
 тъмни бездни хлестят, всеки камък под бурята грей. . .

(„Балкан“)

Интересни са нарушенията на анапеста в „Утро“. Там наред с амфимахъра в края на някои стихове се явява трибрахий — три неударени стъпки (— — —).

Те намаляват динамиката на ритъма, внасят задушевна разговорна отсенка на интонацията:

Уморен от нощта, ослепял и убит, посред улиците
 в оня час, щом изгрей златно слънце за всички в града,
 и със тежки ведрa тръгне то да полива над угарите,
 над села, планини, златна, знойна и чиста вода
 в този час аз, убит, ослепял, ще те питам — къде?

— — — / — — — / — — — / — — — / — — —
— — — / — — — / — — — / — — —
— — — / — — — / — — — / — — — / — — —
— — — / — — — / — — — / — — —

По-рядко Фурнаджиев използва дактил и амфибрахий. Обикновено при тези стъпки поетът спазва схемните ударения. Само последната стъпка е винаги

неразгърната. Този метричен похват предпазва ритъма от монотонност, придава смислов акцент на крайните думи, особено там, където стъпката се прекъсва още след първата сричка:

Меча ми остър и страшен блести,	— / — / — / — / —
тъмните бездни ме викат,	— / — / — / —
вятъра весел и черен плющи,	— / — / — / — / —
ропот от ямите блика.	— / — / — / —

(„Самба“)

Дактилният стих у Фурнаджиев е обикновено кратък, много мелодичен. Ето едно стихотворение, което по своята ефирна мелодия и нежност напомня поезията на Лилиев:

Бий разлюляното	— / — / —
светло поле	— / —
като камбана	— / — / —
в мойто сърце.	— / —
Виждам безкрайната	— / — / — / —
родна земя,	— / —
мами ме тайната,	— / — / — / —
пей ми света.	— / —

(„Земя“, ч. II)

И тук стъпката невинаги следва своята схема. Във втория и четвъртия стих тя внезапно прекъсва на ударната сричка. Изобщо Фурнаджиев смело нарушава тристъпните схеми, интуитивно се стреми да нюансира мелодията, да отдели важни думи. Макар и рядко, той смесва хорей и дактил, ямб и хорей. Тези съчетания на различни стъпки разнообразяват ритъма, подсилват драматизма.

В „Мъка“ първата стъпка на всички стихове е хорей, след нея следва дактил, който във втория и четвъртия стих се пресича след първата ударена сричка. Въпреки строго симетричния строеж на строфите те не звучат песенно, защото това свързване на хорей и дактил, както и неразгърнатите крайни стъпки раздвижват интонационната вълна, нарушават равномерния удар на ритъма:

Много мъка ли стене в душите ни,	— / — / — / — / —
Много кръв ли е в нашите души,	— / — / — / — / —
но езиците пак ненаситени	— / — / — / — / —
над ушите ми шепнат: руши!	— / — / — / — / —
Аз обикнах таз песен и весело	— / — / — / — / —
днес вървя по зеления път,	— / — / — / — / —
а зад мене, от мрака понесени,	— / — / — / — / —
моите кучета сиви вървят.	— / — / — / — / —

И Фурнаджиев като всички талантливии поети обогатява ритъма на ямба и хорей с внасянето на пирихии (○○) и спондеи (—), които разполага на различни места.

Докато в „Пролетен вятър“ и „Дъга“ никъде няма да почувствуваме сухота и монотонност, то на места в по-късните стихосбирки, особено във „Велики дни“, интонацията е равна, стихът не е обгорен от вдъхновение. Ако разчленим ритмичната структура на някои стихотворения, ще открием, че тя е съвсем еднаква.

Наново боботят юзини	— / — / — / — / —
от светлия днепърски яз.	— / — / — / — / —
Наново в просторите сини	— / — / — / — / —

в сияния свети Донбас.
И Днепър в студената вечер
водите си долу люлей.
И нейде на „Липки“ далече
Шевченкова песен се пей.

— / — / — / —
— / — / — / —
— / — / — / —
— / — / — / —
— / — / — / —

(„Пред Днепър“)

Другаде езикът е банален, синтаксисът е лишен от присъщите на поезията синтактични фигури:

С Димитров той съдбата си преплете.
И славен беше общият им път.
Ний виждаме ги половин столетие
как винаги един до друг вървят.
В живота бе до мощното му рамо.
Смъртта да ги дели не пожела.
И в бъдещето те ще греят двама
със слънцето на своите дела.

И в тези стихове интонацията е равна, суха, ритмичният строеж е съвсем еднакъв.

Макар и рядко, Фурнаджиев майсторски прибъгва до преноса, който, разкъсвайки синтактичната цялост, създава неочаквана пауза и поставя силен акцент на прехвърлената дума. Ще приведа няколко примера:

Аз помня всичко — не забравих
кръвта, която се проля,
вървя по-леко и разбирам
това, което бе назад:

Той ме взе, поведе ме. . . Гореше
в топла нежност малката ръка,
и когато дигнах поглед — беше
над земята чиста светлина.

(„Дъга“)

и всеки ручей носи чистата
душа на твоите очи

(„Миг“)

не спирай своя син — чуй; вярата
звучи във моята душа.

(„Вяра“)

Без да се стреми към музикална виртуозност, към търсени звукови хармонии, Фурнаджиев в най-хубавите си творби постига силно въздействащи алитерации и асонанси, които обогатяват емоционалния ефект:

Пътните врата се страшно хлопат,
кладенеца скърца като съвест,
а нивята тътнат в тъмен ропот.
Над селата с черен креп окичени
грей луната като бяло зърно.

Падам, стават и хора, и улици,
и дървета, и гробища черни
от безкрайните смели приумици
на вечерния ветър неверен.

От тези случайно подбрани примери личи, че поетът особено често редува плавния звук р с беззвучния т, че вътре в стиха повтаря еднакви срички — „д“, „тъ“, „ра“, „ер“, които красиво го озвучават.

Фурнаджиев най-много обича строфи от четири стиха. Често се срещат осемстишните строфи, които лесно могат да се разбият на четиристишния. Срещат се и астрофични стихове — неорганизиранни в строфи, — винаги от 16 стиха. Тях също можем да ги разделим на четиристишния със симетрично кръстосане на рими. Най-редки са строфите от три, пет, седем и десет стиха — по един случай. Три стихотворения са написани в шестстишните строфи, две — в дванадесетистишните. В 12 стихотворения поетът смесва различни по големина строфи. На тези стихотворения не привличат нашето внимание, защото в повечето от тях се чувства оголена тенденциозност и сухота.

Най-често срещани у Фурнаджиев са кръстосаните рими. Навсякъде в стихосбирките „Пролетен вятър“ и „Дъга“ е спазена тази римова схема. В някои по-късни стихотворения срещаме смесени схеми — кръстосани и включени, паралелни и кръстосани, а някъде — паралелни, кръстосани и включени — „На плажа“, „Добър път!“, „Нощ в Тракия“, „В природата“, „Пролетно утро“ и др.

Интересно са разположени римите в тристишните строфи на стихотворението „Истина“ — по четири включени и по две паралелни, като първият стих на всяка строфа се римува с първия стих на следващата строфа.

О, истина, за теб с народна кръв
земята ни свещена бе поена,
когато тук бе тъмно и студено.

Между борците аз не тръгнах пръв,
но страдах, паднал сякаш в кални бездни
и слънцето ти чаках да възлезне. . .

То греи сега и ясният ти зов
на партията пак с гласа ни води
към радост и победи при народа.

Римуваните думи от различни строфи — кръв-пръв, зов-суров, светлина-петна, получават силен смислов акцент. В „Паметният ден“ поетът раздалечава римите през четири стиха. Така се губи напевността, римите не се натрапват на слуха:

Че днеска в тоя край, от бури брулен,
разбунени вълнуват се селата,
като деца се селяни тъпчат —

лъчи огряват каменните скули,
по-тежка от желязо е ръката,
сълзи в очите грейнали кипят.

Само в едно стихотворение, вероятно под влиянието на Лилиев, Фурнаджиев е римувал по няколко стиха върху еднакви окончания. Получава се голяма звучност:

Пътят, от юлския зной вкаменен,
с буци и рани от волски копита
пари все още жестоко петите.
Вече зализавя горещият ден,
вятър залутан в полетата скита
и по купни и високи ракити
лази отблясъкът бледочервен.

(„По пътя“)

Той отлично владее стихотворната техника, но не се стреми да смайва читателя с нея. У Фурнаджиев рядко се срещат пълнозвучни рими. Най-често употребява оригинални, неочаквани приблизителни рими, които придават непринуденост на стиха — конници-бунтовница, бесилките-родилката, надвесени-весело, весело-понесени, научена-кучета, орис-говоря, глухо-мухъл, милост-кобила, копия-ропота, изчезнало-бездните, върнат-зърно, север-посеви, нивите-би-воли, загубена-влюбено, огнена-погнато, препуска-устни, душата-вятър, попаднал-пладне, улици-караули, фенерите-разтреперано, клоните-ромона, посрещай-те-свещите, месеца-весело и т. н.

Понякога у Фурнаджиев се срещат и съвсем далечни рими-асонанси: земя-пропастта, гнети-гори, дяволи-запалени, хора-зной, дъжда-снага, долини-гърми, трепти-очи, ръце-поле, светлина-дървеса и др., които внасят естествено звучене, предпазват стиха от монотонност.

Макар и рядко, поетът си служи с интересни съставни рими — води ме-без име, вземи ме-име, питам се-събитие, младостта ни-стомадени, се вие-камбанария, гнети-всичко ти, потегляш ти-мечти, сводове-народа ни, излизях ли-Мизия. Фурнаджиев обогати българската поезия с оригинални, естествено съчетани рими, без да им робува, без да гласи мисълта си в тяхна угода.

Трудно можем да определим какъв тип е интонацията в неговата поезия. В ранните стихосбирки тя е извънредно богата и емоционална. У Фурнаджиев няма да срещнем задъхани, внезапно прекъснати изречения, така характерни за Яворов. Той понякога постига драматично напрежение, повишена, звучаща като стон интонация, чрез натрупване на еднакви синтактични части, безсъюзно свързани, едновременно съчетани с изразителни повторения, с лирични възклицания и обръщения:

Ах, горят на небето големите, тъмните тъпани,
равнините горят и високо, и страшно над тях,

Аз съм тъмен жених, моя майко, и пламват лазурите
като мрачен пожар, като кръв, като вик на смъртта.

Моя тежка съдба, моя скръб, моя родна земя,
пак светкавица грей във нощта, вийат вихри над нивите,

Интересно е, че този толкова темпераментен поет не обича патетичните интонации. Той дава вълнуващ израз на своите чувства и чрез лирични въпроси, които понякога издават дълбоко отчаяние:

де е народа и де е земята бунтовница,
де сме, о мое печално и равно поле!

Много мъка ли стene в душите ни,
много кръв ли е в наште души. . .

Кому са нужни нашите дела?

Самият аз кому съм вече нужен?

Фурнаджиев няма влечение към простите изречения. Той обича сложните синтактични конструкции, главно сложните съчинени изречения, в които се вмъкват обособени части. Често изречението се простира върху цялата строфа, но в него се редуват безсъюзно свързани кратки синтактични единици с много глаголи, които придават динамика на мелодията и силни смислови акценти. Тези синтактични части са различно разгърнати и затова интонационните вълни не се плискат монотонно, а звучат с богати нюанси. Получават се интонационни градации, израз на силни душевни вълнения:

Ще свирнат кавали, ще гръмнат широките тъпани,
дълбоко ще стене земята във страшния ден
и тъмни дървета ще махат, и рано упътени
ще дойдат сватбари-акрани и старци при мен.

Тук и в редица други стихове емоционалната струя се усилва от изразителното повторение на съюза „и“.

И вярвам, и вярвам, че вие ме днес благославяте,
.

И аз ще спра, в полето ще потъна
и няма да ме има —
.

И вий, родни полета, посрещайте
с много слънце, и вятър, и мед —
.

В ранните стихотворения много трагично звучат междуметията „ах“, „ой“, „хей“, „ех“. Поетът никога не губи мярка в тяхната употреба. В по-късните му творби те изчезват. Тези риторични обрати придават задушевност и развълнуваност на тона, подсилват лиризма:

Белите ни кърпи пеят сред житата,
ой, голямо златно слънце над света. . .
Ах, гръмват на небето големите, тъмните тъпани. . .

В много стихотворения майсторски са използвани характерните за поезията синтактични фигури, особено синтактичният паралелизъм. Поетът постига завладяващ, своеобразен лиризм, много напрегнат и контрастен. Когато чувствата са по-уталожени и ведри, и синтактичният строеж е по-опростен, по-близък до разговорния. Тогава синтактичният паралелизъм, лиричните повторения намаляват. Този синтактичен строеж е характерен за късната поезия на Фурнаджиев и за някои стихотворения от „Дъга“.

В „Пролетен вятър“ често срещаме композиционен пръстен — началото и краят на стихотворението съвпадат. В стихотворението „Пред пролет“, „Вълци“, „Пролетен вятър“, „Утро“, в третата част на „Сватба“, „Нощем“, „Днес“ е спазена пълна симетрия — началната строфа е повторена дословно в края. С този завършек поетът силно подчертава своето настроение или по-ярко отделя някоя картина. В други стихотворения той внася промени в повтарящата се начална строфа, които още повече усилват лиризма, обогатяват смисъла:

Омръзнаха ми твоите пусти думи,
омръзнал си ми много, дядо попе,

в гърдите пари като смърт куршума
и гният по хармана моите снопи.

В края на стихотворението последните два стиха са нов вариант на мисълта за страшната болка на поета:

Омръзнаха ми твоите пусти думи,
омръзнал си ми много, дядо поле,
гори, гори ей тук куршума
и вятъра развява моите снопи.

Фурнаджиев, особено в младежката си поезия, умело усилва емоционалната струя и чрез анафора — повтаряне началния стих на някоя строфа или начални думи в някои стихове. Често първият стих на стихотворението се явява и в началото на последната строфа. Понякога повтореният стих е разнообразен с изразителни размествания и нови варианти на мисълта:

Моя тежка съдба, моя скръб, моя родна земя,
пак светкавица грей във нощта, вят вихри над нивите.
.....
Моя родна земя, моя скръб, моя страшна съдба,
пак светкавица грей, свети кръв, тъннат в огнени бездни годините.

Вълнуваща е анафората в стихотворението „1 септември“. Началото на третата строфа се повтаря в последната строфа:

Мълчи Берлин. Мълчи суров просторът.
Мълчи страната в тоя тежък час.
.....
Мълчи Берлин. Минават часовете.
Висят безмълвно мощни знамена.

А ето колко опростен и близък до разговорната реч е синтаксисът в стихотворението „Есенен сезон“:

Тоз мрачен есенен сезон
неумолимо се повтаря
и нашият помръкнал дом
ме вече в себе си затваря.

Изобщо стилът, интонациите в поезията на Фурнаджиев са толкова многолики в различните периоди, че е невъзможно да търсим единство. Но както вече казах, той докрая остава последователен на своята гражданска чувствителност от младостта. Този изключително надарен, своеобразен поет понякога в късното си творчество става неузнаваемо сух и дидактичен. Но и възрастният Фурнаджиев създаде немалко творби, които със своята непосредственост и класическа простота винаги ще красят нашата поезия. Най-ярка диря обаче остави певецът на младежките буйства и на зловещите кошмари, на трагичната народна драма, от „Пролетен вятър“ и „Дъга“.